

Wojciech Siwiak

Skarbonki z bydgoskich wykopalisk archeologicznych

W zespołach zabytków kultury materialnej odkrywanych w trakcie prowadzonych na terenie Starego Miasta Bydgoszczy wykopalisk archeologicznych są ceramiczne skarbonki, czyli pojemniki do przechowywania zbieranych w nich środków płatniczych w postaci obiegowych monet. Znaleziono trzy skarbonki o odmiennym stanie zachowania, datowane na drugą połowę XVIII wieku.

Najwcześniej skarbonki pojawiły się w starożytnej Grecji. Przypisuje się im funkcję pojemników służących celom oszczędnościowym, do gromadzenia monet, z których korzystano po uzbieraniu pożądanej sumy. Zapoczątkowanie używania skarbon przez starożytnych Greków głównie w świątyniach można wiązać z procesem przechodzenia od gospodarki naturalnej do pieniężnej w pełnym znaczeniu tego terminu. Nastąpiło to w czwartym wieku przed naszą erą, gdy na potrzeby wewnętrznego rynku został wprowadzony do obiegu pieniądź zdawkowy. W kulturze rzymskiej skarbonki prócz celów prywatnych pełniły również ważną funkcję w życiu religijnym. Do naczyń nazywanych *thesaurus* lub *loculus* składane były przez wiernych datki i rozmaite opłaty. Skarbony na datki znane są także w kręgu kościoła chrześcijańskiego, z powodzeniem zresztą używane w świątyniach na ziemiach polskich do dnia obecnego (fot. 1). Z okresu rzymskiego obok pojemników zbliżonych kształtem do bydgoskiego, z których jeden znajduje się w zbiorach Instytutu Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego (fot. 2), znane są skarbonki o kształtach naśladujących front świątyni lub prostokątnych „skrzynek” oraz cylindryczne, zamknięte kopułą w kształcie ula¹.

¹ J. Śliwa, *Rzymska skarbonka hr. Józefa Wodzickiego*, „Alma Mater” 2003, nr 49, s. 16.

Fot. 1. Wrocław,
skarbona z kościoła
św. Elżbiety
(fot. Wojciech Siwiak)

Fot. 2. Skarbonka z okresu rzymskiego
ze zbiorów Uniwersytetu Jagiellońskiego
Wg J. Śliwa, *Rzymska skarbonka*
hr. Józefa Wodzickiego,
„Alma Mater” 2003, nr 49

Fot. 3. Bydgoszcz,
stanowisko 611
(Rynek 15), wykop 10,
warstwa 7. Obiegowe
monety z przełomu
XVIII/XIX wieku.
Stan przed konserwacją
(fot. Wojciech Siwiak)

Przykładami powyższych zabytków są tytułowe skarbonki znalezione w Bydgoszczy. Egzemplarz całkowicie zachowany, wcześniej publikowany², datowany na połowę XVIII wieku, znaleziony został w historycznej przydomowej latrynie w trakcie badań archeologicznych przeprowadzonych na stanowisku 579 przy ulicy Zaulek 21³ (ryc. 1. d-f). Pozostałe skarbonki, morfologicznie zbliżone, nie są w pełni zachowane. Prócz cech formalnych łączy je również miejsce zdeponowania. Skarbonkę ze stanowiska 564 przy ulicy Długiej 70⁴ (ryc. 1. g-i) także po opróżnieniu wyrzucono do przydomowej murowanej z cegieł latryny, a ta ze stanowiska 611, historyczny Rynek 15⁵ (ryc. 1. a-c), zalegała w warstwie śmietnikowej. Fragmentarycznie zachowanemu zabytkowi z Rynku w warstwach o podobnym charakterze „powstania” towarzyszył luźno zalegający materiał numizmatyczny. Kilkanaście znalezionych monet o drobnych nominałach dobrze oddaje strukturę codziennego drobnotowarowego obiegu pieniężnego w 2. połowie XVIII i na początku XIX wieku w Bydgoszczy. W codziennym obiegu były monety polskie, carskie i pruskie (fot. 3). Możliwe, że wypełniały też wnętrza (przynajmniej dziecięcych) znanych nam już „świnek” bydgoskich.

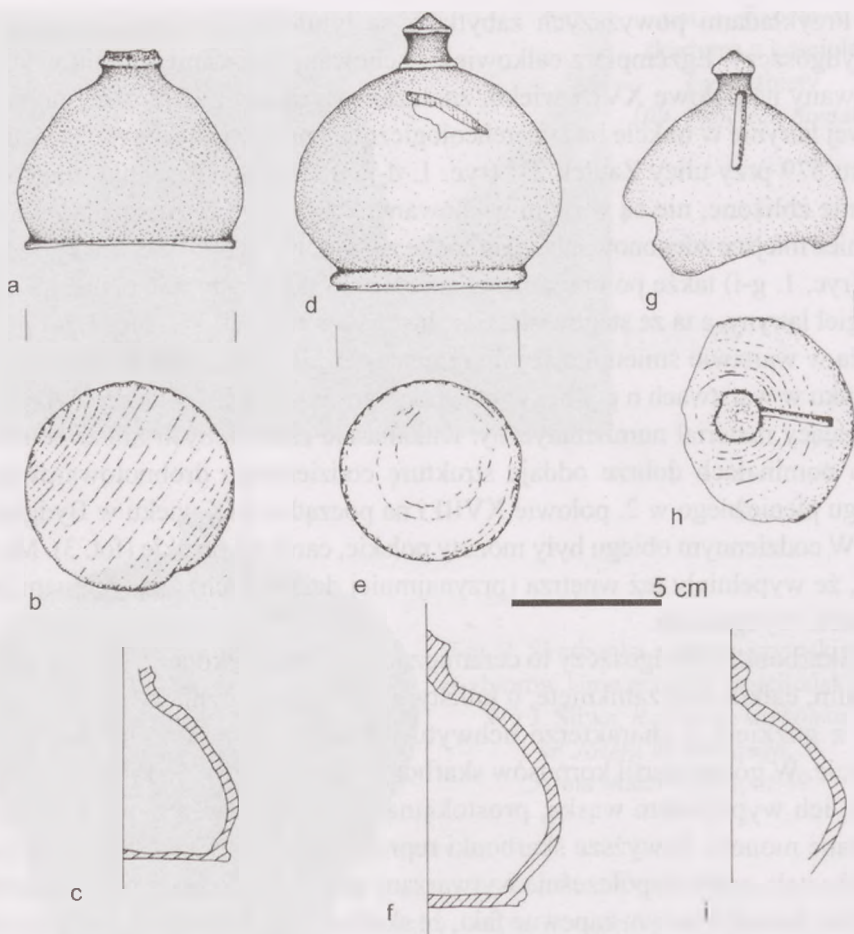
Skarbonki z Bydgoszczy to ceramiczne naczynia wykonane na kole garncarskim, całkowicie zamknięte, o kulistym kształcie na cylindrycznej podstawie, z guzkiem o charakterze uchwytu umieszczonym w kulminacyjnym punkcie. W górnej partii korpusów skarbonek ze stanowisk 564 i 579 wycięto przed ich wypaleniem wąską, prostokątną szczelinę, przez którą wrzucano zbierane monety. Powyższe skarbonki reprezentują typowy dla tego typu naczyn kształt, nadal współcześnie wytwarzany przez tradycyjne warsztaty garncarskie. Zaważył na tym zapewne fakt, że skarbonki po napełnieniu najczęściej trzeba było rozbić. Zadaniem garncarza było z kolei zapewnić nowe naczynie, najlepiej o zbliżonych parametrach.

² W. Siwiak, „Bankowe skrytki” mieszkańców staropolskiej Bydgoszczy, „Kalendarz Bydgoski” 2010, R. XLIII, s. 312-315; idem, *Nowożytna skarbonka z badań archeologicznych w Bydgoszczy*, „Biuletyn Numizmatyczny”, nr 3 (363), 2011, s. 181-184.

³ Wypalona w atmosferze utleniającej, barwy jasnopomarańczowej. Wys. 9,2 cm, maks. średnica brzuśca 8,9 cm, średnica podstawy 6,5 cm, długość otworu do wrzucania monet 3,6 cm, wys. uchwytu (guzka) 1,5 cm.

⁴ Wypalona w atmosferze utleniającej, barwy jasnopomarańczowej. Maks. zachowana wys. 6,4 cm, maks. zachowana średnica brzuśca 6,8 cm, długość otworu do wrzucania monet 2,9 cm, wys. uchwytu (guzka) 1,2 cm, grubość ścianek korpusu 0,4-0,5 cm.

⁵ Wykop 10, warstwa 12. Wypalona w atmosferze utleniającej, barwy ceglastej. Maks. zachowana wys. 6,6 cm, maks. średnica brzuśca 7 cm, średnica podstawy 6,9 cm, zachowana wys. uchwytu (guzka) 0,9 cm, grubość ścianek korpusu 0,3-0,5 cm.

Ryc. 1. Bydgoszcz, stanowisko 564 (g-i), 579 (d-f), 611 (a-c). Skarbonek z wykopalisk (2. połowa XVIII wieku) (rys. Beata Bielec-Maciejewska)

Przykłady ceramicznych skarbonek są znane z badań archeologicznych ośrodków staromiejskich w Polsce i z przypadkowych odkryć zdeponowanych w nich skarbów. Najbliższa analogia do zabytków z ulicy Długiej i Zaulek pochodzi z Tucholi, znalezionej tam skarbonekę datowano ogólnie na okres nowożytny⁶. Kolejny zbliżony do bydgoskich egzemplarz znany jest z Bieździadowa,

⁶ J. Kmiecński, A. Nowakowski, *Badania archeologiczno-architektoniczne w Tucholi w latach 1970-1972*, „Komunikaty Archeologiczne”, t. 2, Bydgoszcz 1978, s. 324, ryc. 5. Różni ją od egzemplarza bydgoskiego guzek, który w tym przypadku był niezupełnie zasklepiony; A. Miłkołajczyk, *Naczynia datowane skarbami monet XIV-XVIII na ziemiach polskich*, Wrocław-Gdańsk 1977, s. 67-68.

gdzie posłużył jako naczynie, w którym po 1773 roku zdeponowano skarb⁷. Różnią się jednakże odmiennym ukształtowaniem guzka, stożkowato zakończony w przypadku skarbonki bydgoskiej. Skarbonki, prócz pełnienia funkcji „domowych skarbczyków”, służyły także w XIV-XVIII wieku jako naczynia, w których chowano skarby monet. Wykonywano je zarówno w atmosferze redukcyjnej (szczególnie starsze egzemplarze), jak i utleniającej, o barwie żółtawej i jasno-pomarańczowoceglastej, nierzadko z widocznymi śladami szkliwienia. Skarbonka datowana na XIV-XV wiek znana jest z Elbląga⁸. Przykłady skarbonek znane są także z historycznych ziem polskich, należących do Ukrainy, gdzie również pełniły funkcję pojemników, w których chowano skarby⁹.

Skarbonkom w XVI-XVIII wieku nadawano często kształt kulisty, zdobiacz je dodatkowo koncentrycznymi bruzdami, umieszczając na czubku guzek, mogący służyć do ich chwytania lub spełniający rolę ozdoby¹⁰. Podobne w formie do bydgoskich są częściowo szkliwione XVII-wieczne skarbonki znalezione w Warszawie¹¹. Najliczniejszy publikowany zbiór skarbonek z ziem polskich pochodzi z badań archeologicznych we Wrocławiu, gdzie znaleziono łącznie około 10 sztuk, przeważnie fragmentarycznie zachowanych skarbonek o kształcie jajowatym i – wyjątkowo – beczułkowatym. Wysokość skarbonek wrocławskich, poza jednym przypadkiem, nie przekraczała 6 centymetrów. Najstarsze z nich datowane są na przełom późnego średniowiecza i nowożytności. Widoczne są, podobnie jak w przypadku skarbonek bydgoskich, ślady otwierania i opróżniania poprzez powiększenie ostrym narzędziem otworu służącego do wrzucania do nich zbieranych monet¹². Delikatnie otworzono skarbonkę z ulicy Zaułek, którą po opróżnieniu z uzbieranych oszczędności wyrzucono do przydomowej latryny, jak przy ulicy Długiej.

⁷ A. Mikołajczyk, *Naczynia...*, op. cit., s. 142, tabl. XXXIII/2.

⁸ A. Mikołajczyk, *Naczynia...*, op. cit., s. 106, 116, 119-120, 131, 136, tabl. V/2, XV/1, XXIX/2, XXXIV/2; idem, *Naczynia i monety*, „Z Otchłani Wieków”, R. XXXIV, z. 1, 1978, s. 40, ryc. 4; T. Nawroński, *Elbląg w XIII-XVIII wieku. Kultura materialna w wykopaliiskach archeologicznych*, Elbląg 1987, s. 11 (ryc. 6), s. 18 (ryc. 14), gdzie ukazana jest skarbonka z XVI-XVIII w., zbliżona do bydgoskiej.

⁹ I.K. Svečnikov, V.D. Gupalo, *Keramika datowana kładami monet*, [w:] *Garncarstwo i kalfarstwo na ziemiach polskich od późnego średniowiecza do czasów współczesnych*, Rzeszów 1994, s. 139-140, ryc. 1.3; A. Mikołajczyk, *Naczynia...*, op. cit., s. 66-68.

¹⁰ A. Mikołajczyk, *Naczynia...*, op. cit., s. 67-68.

¹¹ J. Rutkowska, S. Żaryn, *Wnętrze kamienicy barokowej*, [w:] *Szkice staromiejskie*, red. O. Puciata i in., Warszawa 1955, tabl. 39; M. Konopka, *Odkrycie dawnej Warszawy*, „Z Otchłani Wieków”, R. XXXIV, z. 4, 1968, s. 286.

¹² T. Borkowski, *Gliniane skarbonki, przybory do gier, figurki ceramiczne oraz szcudło i flet z badań we Wrocławiu*, „Wratislavia Antiqua”, t. 6, red. K. Wachowski, Wrocław 2004, s. 267, 276-277, ryc. 1-3.

Zwraca uwagę małe zróżnicowanie form skarbonek znanych z badań archeologicznych prowadzonych na ziemiach polskich. Wyjątek stanowią skarbonki w kształcie świni znalezione w Elblągu¹³ i Wrocławiu¹⁴. Skarbonki o kształtach zoomorficznych znane są również z terenu Niemiec¹⁵.

Summary

Money boxes from the archaeological research in Bydgoszcz are ceramic vessels made on the potter's wheel, completely closed, of round shape on a cylindrical base. With a handle knob in the highest point. In the top part of the money box body, there is a narrow, rectangular crack for inserting coins cut out before burning them. The shape of the Bydgoszcz money boxes is typical of this type vessels, still manufactured by traditional potter's workshops in our times. The nearest similar to the entirely preserved historical artefact comes from Tuchola, where the found money box was dated back generally to the modern period. Another artefact similar to ours comes from Bieździadowo, where it had been used as a vessel for a treasure deposited after the year 1773. Besides functioning as 'home treasuries', the money boxes had been used as vessels for coin treasures in the 14th-18th centuries. Noteworthy is a little diversity of forms of money boxes known from the archaeological research in Poland. Sparse examples of money boxes in the shape of animals are known.

¹³ Wystawa pt. ELBLĄG – HANZA I JEJ DZIEDZICTWO w Muzeum Archeologicznym w Biskupinie (1.04-1.07.2011 r.).

¹⁴ Z. Wiśniewski, *Inwentarz zabytków ruchomych pozyskanych podczas eksploracji zasypiska wewnętrznej fosy miejskiej w obrębie wschodniej części Palcu Dominikańskiego*, „Silesia Antiqua”, t. 35, 1994, s. 343, rys. nr 8e; T. Borkowski, *Ze studiów nad życiem codziennym w średniowiecznym mieście. Parcele przy ulicy Więziennej 10-11 we Wrocławiu*, „Wratislavia Antiqua”, t. 1, Wrocław 1999, s. 192.

¹⁵ H.J. Barthel, *Ein hochmittelalterliches Sparschwein von Billeben, Kr. Sondershausen, Ausgrabungen und Funde*, t. 20, z. 5, Berlin 1975, s. 249-250.